

УДК 343.97.01(477)

А.О. Расюк,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник

КРИМІНАЛІЗАЦІЯ ЕКОНОМІКИ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ

У статті розкриваються кримінологічні закономірності та детермінанти формування кримінальних практик у сфері господарювання, на підставі чого визначається зміст поняття “криміналізація економіки”, пропонуються концептуальні підходи та шляхи щодо подолання (протидії) економічної злочинності, а також наголошується на негативній тенденції криміналізації економіки, яка досягла критичних масштабів, внаслідок чого існує реальна загроза економічній безпеці держави. Констатується, що майже всі галузі вітчизняної економіки (банківський сектор, бюджетна сфера, паливно-енергетичний комплекс, будівництво, сільське господарство) пронизані корупцією, яка стала сполучною ланкою між суб'єктами господарювання та державною владою.

Ключові слова: економічна безпека держави, криміногенна ситуація, кримінологічна політика держави, економічна злочинність, злочини у сфері господарської діяльності, злочини проти власності, тіньова економіка, тіньові економічні інститути, детінізація економіки.

В статье раскрываются криминологические закономерности и детерминанты формирования криминальных практик в сфере хозяйствования, на основании чего определяется содержание понятия “криминализация экономики”, предлагаются концептуальные подходы и пути по преодолению (противодействию) экономической преступности, а также отмечается негативная тенденция криминализации экономики, которая достигла критических масштабов, в результате чего существует реальная угроза экономической безопасности государства. Констатируется, что почти все отрасли отечественной экономики (банковский сектор, бюджетная сфера, топливно-энергетический комплекс, строительство, сельское хозяйство) пронизаны коррупцией, которая стала связующим звеном между субъектами хозяйствования и государственной властью.

Ключевые слова: экономическая безопасность государства, криминогенная ситуация, криминологическая политика государства, экономическая преступность, преступления в сфере хозяйственной деятельности, преступления против собственности, теневая экономика, теневые экономические институты, детенизация экономики.

In the paper criminological patterns and determinants of forming criminal practices in the area of management, based on which it is defined the concept of “criminalization of the economy”; conceptual approaches and ways to overcome the (counter) economic crime are suggested as well as several negative trends of criminalization of the economy, which reached critical scale, resulting in a real threat of economic security are offered. It is noted that almost all sectors of the national economy (banking, public sector, fuel and energy complex, building, agriculture) are riddled with corruption, which has become a link between undertakings and public authorities.

Keywords: *economic security, criminal situation, criminological policy, economic crime, crime in the economic activity, crimes against property, shadow economy, shadow economic institutions, legalization of the economy.*

Сьогодні в Україні існує негативна тенденція криміналізації економіки, яка досягла критичних масштабів, внаслідок чого виникає реальна загроза економічній безпеці держави. За таких умов актуальним виявляється на кримінологічному рівні аналіз феномену криміналізації економіки, теоретичне осмислення онтологічних основ його природи. Євроінтеграційний курс держави, економічні реформи та фінансова підтримка міжнародних організацій, що спрямовані на виведення економіки держави з кризового стану та поліпшення інвестиційного клімату, можуть бути знівельовані у разі відсутності стабільного державного інституційного механізму протидії криміналізації економіки. Криміналізація торкнулася майже всіх галузей вітчизняної економіки: банківського сектора, бюджетної сфери, паливно-енергетичного комплексу, будівництва, земельних відносин тощо, а корупція стала сполучною ланкою між ними та владою [1, с. 6]. Про це, зокрема, свідчить проведений аналіз статистичних даних за 2016 рік. Так, упродовж 2016 року було вчинено 47 833 кримінальні правопорушення на підприємствах, установах, організаціях у різних сферах економічної діяльності. З них пов'язано з незаконним використанням бюджетних коштів 2129 кримінальних правопорушень, приватизацією – 35, земельними відносинами – 493, зовнішньоекономічною діяльністю – 44 [2]. А вже станом на початок 2017 року кількість таких правопорушень становить 5 762 [3].

Різні аспекти досліджуваного питання розглядалися у багатьох працях вітчизняних учених, зокрема, П.П. Андрушка, В.С. Батиргарєєвої, А.М. Бойка, В.І. Борисова, В.В. Василевича, В.О. Глушкова, В.В. Голіни, Н.О. Гуторової, І.М. Даньшина, О.М. Джужі, В.М. Дрьоміна, О.О. Дудорова, А.П. Закалюка, А.Ф. Зелінського, О.Г. Кальмана, О.В. Козаченка, О.М. Костенка, О.Г. Кулика, О.М. Литвинова, О.М. Литвака, М.І. Мельника, Т.В. Мельничук, В.М. Поповича, О.П. Рябченко, Є.Л. Стрельцова, В.Я. Тація, В.О. Тулякова, В.І. Шакуна, О.Ю. Шостко, С.С. Яценка та інших.

Окремої уваги заслуговує розроблена концепція економіко-кримінологічної теорії професора В.М. Поповича у монографії “Економіко-кримінологічна теорія детінізації економіки” [4]. Цікавою видається робота В.М. Дрьоміна, в якій процеси криміналізації економіки розглядаються через призму формальних та неформальних соціально-економічних інститутів, а також піддається науковому аналізу проблема інституціалізованих кримінальних практик, зокрема інституціоналізація тіньової та кримінальної економік, корупція, інституціалізовані форми організованої злочинності [5, с. 380–453]. Проблеми формування та функціонування інституційного механізму протидії криміналізації економіки як окремого наукового напрямку кримінологічних досліджень вдало розкриваються І.В. Маслієм [6].

Характеристика процесів криміналізації економіки, виявлення кримінологічних закономірностей та детермінант формування кримінальних практик у сфері господарювання дадуть змогу більш повно зрозуміти розвиток цих процесів у взаємозв'язку з легальними економічними інститутами, що дозволить надалі більш ефективно впроваджувати інституційний механізм протидії економічній злочинності.

Найменше уваги в науковій та спеціальній літературі приділено питанню сутності феномену криміналізації в економіці. Багато робіт містять спрощені інтерпретації поняття криміналізації, в яких, по суті, ідентифікуються неоднорідні

феномени “економічна злочинність”, “криміналізація економіки” і “кримінальна економіка”. З переходом від адміністративно-командної до ринкової економіки та активізацією кримінальних процесів у сфері економіки проблематика протидії економічній злочинності опинилась у фокусі вивчення комплексу наук та дослідницьких напрямів у межах криминології, криміналістики, кримінального права, економіки, державного управління тощо.

Зауважимо, що на сьогодні немає усталених, загальноприйнятих дефініцій деяких ключових понять, кожен дослідник дає власні визначення, вкладаючи в них свій сенс, даючи своє особливе трактування змісту. Це ускладнює завдання розуміння, особливо на міждисциплінарному рівні, і перешкоджає правильній інтерпретації сутності досліджуваних явищ. У зв'язку з цим потребує розробки понятійний апарат, який розширює і уточнює систему використовуваних економічних категорій, що відповідають завданням вивчення класифікації досліджуваних явищ.

Необхідно зауважити, що проблема протидії криміналізації економіки здебільшого розглядалася представниками наук криминологічного, кримінально-правового, економічного та управлінського напрямів у таких ракурсах:

тіньова економіка, її окремі складові та проблема детінізації економічних відносин як економіко-правові та криминологічні категорії (в контексті передумов криміналізації);

економічна злочинність та можливості протидії їй як предмет криминологічного вивчення;

кримінальна економіка та кримінальні ринки (здебільшого через призму організованої злочинності);

забезпечення економічної безпеки (в тому числі безпеки від злочинних посягань) як елемент національної безпеки держави.

У дослідженнях, присвячених криміналізації економіки у контексті вивчення загальних проблем формування та функціонування тіньової економіки, предмет наукового аналізу стосувався визначення категоріально-понятійного апарату, виявлення чинників, які сприяли виникненню тіньової економіки та здійсненню характеристики тенденцій впливу на стан економічного розвитку держави.

Про міждисциплінарний характер феномену “тіньова економіка”, а також про те, що тіньова економіка є складною, саморегулятивно-відтворювальною системою, яка містить криміногенні і некриміногенні, різнорівневі й різнопрофільні джерела тіньового капіталообороту, зазначав В.М. Попович у докторській дисертації “Економіко-криминологічна теорія детінізації економіки” [7, с. 6]. На нашу думку, економіко-криминологічна концепція вивчення тіньової економіки, яку запропонував В.М. Попович, заслуговує в умовах деінституціоналізації суспільства на більшу увагу. Необхідно зазначити, що вчений одним із перших у вітчизняній криминології використовував під час аналізування окремих економічних процесів та обґрунтування теорії детінізації економіки інституційний підхід.

Тіньова економіка розглядається як функціонально значущий структурний елемент системи економічних інститутів [8, с. 9]. На думку Ю.В. Латова, всі сегменти тіньової економіки незалежно від того, наскільки сильно вони пов'язані з легальною економікою, є органічними елементами інституціональної системи, утворюючи одну з її підсистем. Тіньова економіка виконує щодо легальної економіки як конструктивні, так і деструктивні функції [8, с. 13–14].

Змістовний науковий підхід щодо визначення тіньової економіки наводить О.П. Рябченко, розглядаючи її як сукупність таких елементів: а) заборонена законом діяльність із виробництва товарів та послуг (нелегальна тіньова економіка),

що здійснюється в корисливих цілях; б) правомірна ринкова економічна діяльність, результати якої частково або повністю приховуються від державного обліку та оподаткування (непідзвітна тіньова економіка) [9, с. 277].

В.В. Побірченко узагальнює існуючі наукові визначення поняття “тіньова економіка” і вказує, що це економічна категорія, що відображає сукупність специфічних економічних відносин, пов’язаних із діяльністю з виробництва, розподілу, обміну та споживання товарів і послуг, що приховується від державного контролю з метою одержання прибутків та особистого збагачення. Дослідник підкреслює негативні наслідки тіньової економіки: суттєве зменшення бюджету країни, зниження інвестиційної привабливості, сприяння відтоку вітчизняного капіталу за кордон, створення загрози національній безпеці України [10, с. 66].

Очевидно, що тіньовим економічним інститутам та злочинним практикам економічної спрямованості мають протистояти легальні економічні інститути, а як своєрідний “запобіжник” – ще й розгалужена система спеціально уповноважених державних органів (інституцій), поєднаних у дієвий механізм запобігання криміналізації економіки. Але, попри нагальність та очевидність інституційної протидії, належного комплексного дослідження та науково-методичного забезпечення ця проблема не отримала. Розгляд та оцінка кримінологічної діяльності, компетенції й завдань окремих суб’єктів протидії економічній злочинності не можуть компенсувати необхідність цілісного, впорядкованого інституційного механізму протидії криміналізації економіки.

Теоретико-методологічні аспекти детінізації економічних відносин найбільш вдало визначені В.М. Поповичем. Учений обґрунтовує актуальність розробки спеціальної економіко-кримінологічної теорії детінізації економіки нагальними потребами розвитку теорії та практики, метою комплексного забезпечення протидії тіньовим процесам у сфері економічних відносин. [7, с. 4]. В.М. Попович обґрунтував положення економіко-кримінологічної теорії детінізації економіки, її структуроутворюючі елементи, які в сукупності складають новий перспективний науковий напрям теоретико-методологічних знань про засади створення економічних передумов і превентивних організаційно-правових механізмів детінізації економічних відносин, обґрунтував виділення в кримінологічній науці підгалузі “Економічна кримінологія” [7, с. 7]. До структуроутворюючих елементів теорії детінізації економіки віднесено інститути ризик-менеджменту, економічної безпеки підприємництва, документообігу й обліково-інформаційних технологій. Автор пропонує визначити теорію детінізації економіки як синтетичну, комплексну, спеціальну економіко-кримінологічну теорію, побудовану на засадах інтерналізації економічних, організаційно-правових і кримінологічних знань, що відповідають соціальним, гносеологічним, логічним, етимологічним, функціонально-рольовим, праксеологічним та іншим вимогам [7, с. 29].

З урахуванням сучасних характеристик тіньових процесів ґрунтовне дослідження проблем подолання тіньової економіки з кримінологічної точки зору здійснила Ю.А. Комісарчук [11]. Серед наукових робіт у галузі теорії управління та адміністративного права, виконаних на рівні кандидатських дисертацій, доцільно вказати дисертації Ю.Я. Грошовика та І.В. Чеховської [12; 13].

Також необхідно звернути увагу на праці вчених, які досліджували та розробляли проблеми криміналізації в контексті економічної злочинності в цілому (А.М. Бойко, І.Н. Даньшин, О.О. Дудоров, В.В. Коваленко, Л.М. Скора, Л.О. Ужва, А.Л. Репецька та ін.) і за окремими галузями економіки та сферами суспільного життя (Н.О. Гуторова, С.О. Лук’яненко, Ю.Н. Демидов, П.В. Цимбал та ін.) [14; 15].

Виділяються чотири типи злочинності у сфері економіки, які ґрунтуються на аналізі історичної еволюції цих видів злочинів у різних системах соціально-економічних і політичних відносин: загальнокримінальна, зовні респектабельна, політична, транснаціональна (глобалістська). Так, О.Г. Кальман сформулював висновок про те, що злочинність у сфері економіки є не тільки правовою, а й загальносоціальною, політичною та економічною проблемою суспільства та держави, вирішення якої в сучасних умовах потребує розробки ефективних економіко-правових заходів протидії [16, с. 8].

Формулюючи показники елементів кримінологічної характеристики, вчений зазначав, що їх сукупність може бути різною залежно від об'єкта дослідження. Кримінологічно значущими показниками, які дають загальну кримінологічну характеристику стану злочинності у сфері економіки в державі, названі: рівень (злочинності, судимості, латентності) та їх коефіцієнти, структура, динаміка, ціна, характер, географія злочинності, особи злочинців, діяльність правоохоронних органів із виявлення злочинів. Термін “стан злочинності у сфері економіки” в роботі використовується як інтегральний показник для узагальнюючої характеристики її суспільної небезпеки [16, с. 10].

Заслуговує на увагу авторське визначення В.В. Коваленка економічної злочинності як сукупності кримінально караних, винних і суспільно небезпечних діянь, у разі вчинення яких для одержання матеріальної вигоди використовуються легальні економічні інститути [17, с. 360–361]. Логічним продовженням сформульованого на основі інституційного підходу поняття економічної злочинності став висновок про те, що поширення в суспільстві ефективних економічних інституцій знижує рівень економічної злочинності, а неефективні економічні інституції є криміногенним фактором [17, с. 362–363].

Перспективним вбачається висновок В.В. Коваленка про зміну акцентів у боротьбі з економічною злочинністю з репресивних на попереджувальні. Автор вважає, що має бути посилена контрольна-наглядова діяльність органів виконавчої влади, насамперед спеціалізованих, за умови одночасного використання різних заходів переконання, стимулювання та виховання [17, с. 364].

Трансформація економічної злочинності та криміналізація окремих її галузей стимулювала наукові пошуки проблем протидії. Криміналізація в економіці й економічних відносинах може представлятися і як соціальний процес, і як соціальне явище, і як результат. Криміналізація вражає систему соціальних зв'язків, норм і відносин та означає поширення в суспільстві криміналізованої й кримінальної економічної поведінки, у зв'язку з чим поширюється як економічна злочинність, так і заборонена, злочинна економічна діяльність; чисельно зростає, з одного боку, армія економічних злочинців і суб'єктів кримінального бізнесу, з іншого – сукупність суб'єктів, які стали жертвами злочинної діяльності в економіці. Криміналізація як соціальне явище є підсумком розвитку економічної злочинності і злочинного бізнесу, криміналізованої й кримінальної економічної діяльності. У системі злочинної економічної діяльності можна виділити два об'єкти досліджень: криміналізовану економічну діяльність і кримінальну економічну діяльність.

Криміналізованою економічною діяльністю є пов'язана зі вчиненням економічних злочинів економічна діяльність, здійснювана переважно легальними суб'єктами господарювання. Іншими словами, це діяльність переважно дозволена і соціально не деструктивна, пов'язана із заохочуваням державою і суспільством виробництвом “звичайних” економічних благ, тобто товарів і послуг, але в межах якої її суб'єкти вчиняють злочини економічного характеру.

Кримінальна економічна діяльність – це економічна діяльність нелегальна й переважно соціально деструктивна, пов'язана з виробництвом заборонених товарів і послуг. До неї належать такі види злочинного бізнесу, як наркобізнес, порнобізнес, бізнес на проституції, работоргівлі, незаконній торгівлі зброєю і т.п.

На відміну від криміналізованої економічної діяльності, в межах якої основною ознакою, яка нас цікавить, виступає вчинення злочинів легітимними суб'єктами підприємництва, тут сама економічна діяльність заборонена законом і кримінально карається.

Необхідно зауважити, що у разі виникнення проблеми криміналізації особливе місце має належати пошуку нових економічно ефективних і соціально прийнятних моделей національного господарства, оскільки вони здатні генерувати й відтворювати систему кримінологічно бездоганних економічних відносин, що зводить ризики їх криміналізації до мінімуму. Такий підхід до визначення стратегії протидії криміналізації економіки А.К. Моденов вважає найбільш методологічно обґрунтованим. Він дозволяє перейти від традиційної боротьби з наслідками (коли основні надії покладаються на правоохоронні органи і структури кримінальної юстиції) до мінімізації та (або) усунення причин кримінальних явищ в національному господарстві (оздоровлення економічних відносин або їх заміна на більш прогресивні виступає найдієвішим методом превенції – попередження злочинів в економіці) [18].

Не менш цікавою видається думка І.В. Маслія, який розглядає криміналізацію економіки у таких площинах:

1) криміналізація економіки як динамічний процес має такі етапи (стадії): паразитує на легальній інфраструктурі економіки, відбувається тіньовий перерозподіл капіталів, який, у свою чергу, служить фактором відтворення корисливих злочинів у сфері господарської діяльності та формує феномен економічної злочинності, здебільшого організованих форм;

2) криміналізація економіки як стан економіки, при якому питому вагу становить отримання незаконних (злочинних) доходів від господарської діяльності (тобто результат процесу за окремо взяту одиницю часу у вигляді “концентрації” економічних злочинів). При цьому треба враховувати, що в економічній сфері вчиняються як основні, суто економічні, злочини, так і додаткові (допоміжні або суміжні) злочини білокомірцевого характеру, зокрема службові, корупційні, проти власності. Вони виконують обслуговуючу або провокативну функцію злочинної діяльності в економічній сфері, але не є економічними як такими.

Характерною рисою стійких функціональних зв'язків економічної злочинності як цілісного соціального явища є: спільність об'єкта посягання – економічні відносини; наявність загальної мети для всіх злочинів – одержання економічної вигоди; корислива мотивація; особливість суб'єкта злочину – особи, включеного в процес незаконної економічної діяльності.

Усі ознаки взаємозалежні, що дає підставу розглядати функціональні зв'язки економічної злочинності як відносини такої залежності між злочинами, за якої зміни одного з них виявляються похідними від змін іншого.

Зовнішні функціональні зв'язки економічної злочинності простежуються через злочинні діяння, охоплювані як самою економічною злочинністю, так і іншими видами злочинності. Особливо небезпечними є зв'язки з корупцією, які, негативно впливаючи на діяльність державних інститутів, поглиблюють політичну й економічну нестабільність [6].

Справедливим буде зазначити, що криміналізація економіки, на відміну від розглянутих вище суміжних понять, не знайшла свого широкого застосування в

науковій літературі, а натомість є більш журналістським терміном. Незважаючи на те, що деякі дослідження оперують цим словосполученням, фактично сутність криміналізації економіки розкривається через елементи тіньових економічних відносин або злочинні дії у сфері економіки.

Таким чином, зважаючи на викладене, ми дійшли висновку, що в сучасних вітчизняних кримінологічних дослідженнях питання щодо сутності феномену криміналізації в економіці не розроблено, при цьому велика кількість наукових публікацій мають спрощені інтерпретації поняття криміналізації, в яких ідентифікуються неоднорідні феномени “економічна злочинність”, “криміналізація економіки” і “кримінальна економіка”. Водночас наголошуємо на необхідності застосування інтегративного (міждисциплінарного) підходу під час аналізу таких ключових понять, як “тіньова економіка”, “криміналізація економіки”, котрі не можуть бути на фундаментальному або прикладному рівнях досягнуті лише за допомогою одного наукового напрямку державного управління, економіки, політології або юриспруденції. На нашу думку, шляхи протидії криміналізації економіки необхідно визначати крізь призму таких базових понять, як “тіньова економіка”, “економічна злочинність”, “кримінальна економіка та кримінальні ринки”, “забезпечення економічної безпеки держави”. Отже, криміналізація економіки являє собою соціальний процес та соціальне явище, контури якого розкриваються через елементи тіньових економічних відносин або злочинні дії у сфері економічної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Баганець О.В.* Криміногенний вал. Стан злочинності в Україні за минулий рік та результати протидії їй з боку держави і як це пов'язано з реформуванням правоохоронних органів / *О.В.Баганець* // *Юридичний вісник України*. – 2016. – № 15 (1084). – С. 6–7.

2. Звіт про кримінальні правопорушення, вчинені на підприємствах, установах, організаціях за видами економічної діяльності за січень за січень-грудень 2016 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=112757&libid=100820&c=edit&_c=fo#.

3. Звіт про кримінальні правопорушення, вчинені на підприємствах, установах, організаціях за видами економічної діяльності за січень 2017 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113285&libid=100820&c=edit&_c=fo#.

4. *Попович В.М.* Економіко-кримінологічна теорія детінізації економіки : монографія / *В.М. Попович*. – Ірпінь : НВЦ АДПСУ, 2001. – 524 с.

5. *Дремін В.Н.* Преступность как социальная практика : институциональная теория криминализации обществ : монография / *В.Н. Дремін*; Одес. нац. юрид. акад. – Одесса : Юрид. л-ра, 2009. – 616 с.

6. *Маслій І.В.* Інституційний механізм протидії криміналізації економіки : кримінологічне дослідження [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / *І.В. Маслій* ; Нац. ун-т “Одес. юрид. акад.”. – Одеса, 2015. – 229 с.

7. *Попович В.М.* Економіко-кримінологічна теорія детінізації економіки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.08 / *В.М. Попович* ; Нац. акад. внутр. справ. – К., 2002. – 38 с.

8. *Латов Ю.В.* Социальные функции теневой экономики в институциональном развитии постсоветской России : автореф. дис. ... д-ра социолог. наук : спец. 22.00.03 / *Ю.В. Латов* ; Тюмен. гос. ун-т. – Тюмень, 2008. – 54 с.

9. *Рябченко О.П.* Державне управління економікою України (адміністративно-правовий аспект) : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / *О.П. Рябченко*. – Х., 2000. – 467 с.

10. *Побірченко В.В.* Сучасні тенденції тіньової економіки в Україні / *В.В. Побірченко* // *Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия “Экономика”*. – 2007. – Т. 20 (59), № 2. – С. 66–74.

11. *Комісарчук Ю.А.* Детінізація економічних відносин в Україні (кримінально-правове та кримінологічне забезпечення) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / *Ю.А. Комісарчук* ; Київ. нац. ун-т внутр. справ. – Київ, 2006. – 22 с.

12. *Грошовик Ю.Я.* Організаційно-правові основи детінізації відносин у сфері зовнішньоекономічної діяльності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / Ю.Я. Грошовик ; Нац. акад. держ. податкової служби України. – Ірпінь, 2004. – 22 с.

13. *Чеховська І.В.* Адміністративно-правовий режим детінізації відносин у сфері виробництва та реалізації житлово-комунальних послуг : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / І.В. Чеховська ; Київ. нац. економ. ун-т ім. В. Гетьмана. – К., 2006 – 24 с.

14. *Демидов Ю.Н.* Проблемы борьбы с преступностью в социально-бюджетной сфере : монография / Ю.Н. Демидов. – М. : Щит-М, 2004. – 424 с.

15. *Цимбал П.В.* Попередження, виявлення, розкриття та розслідування податкових злочинів : монографія / П.В. Цимбал. – Ірпінь : Нац. ун-т ДПС України, 2009. – 408 с.

16. *Кальман О.Г.* Злочинність у сфері економіки України : теоретичні та прикладні проблеми попередження : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.08 / О.Г. Кальман ; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2004. – 41 с.

17. *Коваленко В.В.* Профілактика економічної злочинності в Україні : концептуальні засади, організаційно-правові основи, проблеми управління : монографія / В.В. Коваленко ; Нац. ун-т внутр. справ. – Х. : Вид-во НУВС, 2004. – 420 с.

18. *Моденов А.К.* Криминализация экономики в эпоху глобализации / А.К. Моденов. – СПб. : Изд-во СПбГУЭФ, 2004. – 208 с.

Отримано 15.02.2017